

Observații privind ceramica Latène cu grafit în pastă din România

AUREL RUSTOIU

(Cluj-Napoca)

I. Ceramicii din epoca Latène i s-au dedicat volume și studii cuprinzătoare¹.

Printre cele mai caracteristice vase ale epocii Latène se numără și cele având grafit în pastă. Acest tip ceramic este răspândit pe spații geografice foarte largi și — din punct de vedere cronologic — este întâlnit pe toată durata celei de a doua vârste a fierului. Frecvența mare în anumite zone a determinat elaborarea unor studii detaliate privind vasele cu grafit². Dintre ele trebuie menționată în mod special lucrarea Irenei Kappel, care rămâne până astăzi cea mai amplă analiză consacrată acestei probleme, tot ea realizând și prima repertoriere a exemplarelor de pe teritoriul României³. În ultimele decenii, repertoriul a fost îmbogățit considerabil. Descoperirilor din Transilvania cunoscute de I. Kappel, li s-au adăugat altele noi. De asemenea, au fost introduse în aria ceramicii cu grafit o serie de zone unde astfel de obiecte lipseau: Moldova și Muntenia.

Pentru înțelegerea aspectelor cronologice, culturale și economice legate de ceramica cu grafit în pastă din România, aceasta trebuie interpretată zonal, în funcție de procesele istorice desfășurate în fiecare regiune.

II. Cronologia ceramicii cu grafit

II. 1. În Transilvania apariția ceramicii cu grafit este legată de pătrunderea și stabilirea celților în Latène B—C⁴. Din punctul de vedere al ariei de răspândire se pot distinge două zone. Prima cuprinde vestul Transilvaniei (Sătmăruș și Crișana), unde numărul descoperirilor este foarte mare. A doua zonă este reprezentată de descoperirile din centrul Transilvaniei, unde cantitatea de ceramică cu grafit este mai redusă (situație explicabilă mai degrabă prin lipsa cercetărilor, decât absența artefactelor respective).

În ceea ce privește cronologia vaselor de tip *situla*, ele apar la sfârșitul Latène-ului B₁ și în Latène-ul B₂. În mormântul 9 din necropola de la Pișcolt a fost descoperit un vas *lucrat cu mâna* din pastă cu mult grafit. Pe baza restului inventarului funerar mormântul a fost datat în Latène B₁/B₂⁵. De altfel, acest complex face parte din prima fază a necropolei de la Pișcolt. O altă descoperire care oferă indicii cronologice pentru datarea începutului utilizării vaselor cu grafit, o constituie mormântul de incinerare nr. 1 de la Aradul Nou. În acest mormânt a fost descoperit un vas de tip *situla*, alături de care se afla o sabie tipică pentru Latène B₂⁶.

¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-gețică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969; E. Moscalu, *Ceramica traco-gețică*, București, 1983; I. Glodariu, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 146—165.

² L. Horáková-Jansová, *PamArch*, 46, 1955, p. 134—184; B. Benadik, *SlovArch*, 9, 1961, p. 175—208.

³ I. Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching. Die Ausgrabungen in Manching*, Bd. 2, Wiesbaden, 1969, p. 188,

196.

⁴ V. Zirra, *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 171—222; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*², București, 1977, p. 16—22; I. Néméti, *AMP*, X, 1986, p. 71—82; idem, *SympThrac*, 9, București, 1992, p. 139—141.

⁵ I. Néméti, *Thrace-Dacia*, IX, 1—2, 1988, p. 50.

⁶ I. H. Crișan, *Ziridava*, III—IV, 1974, p. 42—43, 51, 56.

Descoperirile din Latène-ul mijlociu sunt numeroase, de aceea amintesc doar câteva din localitățile unde ceramica cu grafit a fost găsită în contexte datate cu mai mare exactitate pe baza obiectelor cu care erau asociate: Bervenii⁷, Berea, „La Soci”⁸, Ciumești⁹, Morești¹⁰, Sanislău¹¹ etc.

II. 2. Moldova prezintă o situație mai complicată, atât în ceea ce privește stabilirea cronologiei ceramicii cu grafit, cât și în lămurirea unor probleme etnice. Cele mai timpurii descoperiri par a fi cele de la Glăvănești și Băiceni¹². În ultima așezare au fost sesizate două nivele de locuire datate în sec. IV—III și III—II î.e.n. Fragmentele de vase cu grafit au fost descoperite atât în primul nivel, cât și în al doilea nivel¹³. Restul vaselor celtice identificate la Băiceni, se pare că aparțin altor epoci¹⁴.

În general, ceramica cu grafit de la răsărit de Carpați provine din așezări datate în sec. III—II î. e. n. În majoritatea cazurilor ea este asociată cu ceramică bastarnică. Această situație o întâlnim și în cazul descoperirilor în complexe închise. La Lunca Ciurei (jud. Iași) un fragment ceramic cu grafit în pastă a fost descoperit în locuința 3 cercetată în 1954. Din inventar mai făceau parte vase getice, bastarnice („destul de frecvente”) și fragmente de amfore grecești datate pe baza ștampilelor între 220—180 î. e. n.¹⁵ În locuința 1 de la Lozna — „Hlibicioc” (jud. Botoșani)¹⁶ și în semibordeiele nr. 4 și 15 de la Botoșana (jud. Suceava)¹⁷, ceramica cu grafit era asociată de asemenea, cu ceramică bastarnică. Observațiile menționate conduc spre ideea că apariția ceramicii cu grafit în Moldova este legată de stabilirea bastarnilor în zona respectivă¹⁸.

Începuturile culturii Poienești—Lukașevka (caracterizând, din punct de vedere arheologic, populația bastarnică) datează — potrivit părerii lui M. Babeș¹⁹ — din prima jumătate a sec. II î. e. n. Din acest motiv vasele cu grafit de la răsărit de Carpați ar trebui datate începând cu aceeași perioadă. Cercetările recente efectuate de N. Conovici, pe baza descoperirilor de vase bastarnice din așezarea de la Satu Nou — „Valea lui Voicu” (jud. Constanța), precum și în urma analizei ștampilelor amfonic descoperite în mediul bastarnic, au stabilit constituirea culturii Poienești—Lukașevka în ultimele două decenii ale sec. III î. e. n.²⁰ Apariția mai consistentă a ceramicii cu grafit în Moldova ar trebui deci datată încă la sfârșitul sec. III î. e. n.

II. 3. Ceramica lucrată cu grafit este întâlnită și la sud de Carpați. La Schela Cladovei (jud. Mehedintți) astfel de vase au fost descoperite împreună cu o amforă ștampilată care a fost datată în perioada 220—180 î. e. n.²¹ La Sucidava—Celei (jud. Olt) un fragment ceramic cu grafit a fost descoperit într-o groapă dacică, datată mai larg în sec. III—II î. e. n., dar a cărei datare poate fi restrânsă numai pentru sfârșitul sec. II î. e. n.²² (din considerente asupra cărora voi reveni mai jos). În sfârșit, la Trivalca Moșteni (jud. Teleorman) alte câteva fragmente ceramice cu grafit au fost datate în sec. II—I î. e. n.²³

II. 4. Ceramica cu grafit din Latène-ul târziu provine — cu excepția fragmentelor de la Piatra Neamț—Bâtca Doamnei și Cozia Veche — numai din zona intracarpatică. O serie de fragmente au fost descoperite în așezări și cetăți dacice din Munții Orăștiei: Costești²⁴, Grădiștea de Munte—Fețele Albe²⁵ și Luncani—Piatra Roșie²⁶. Cele mai multe exemplare s-au găsit însă în așezările dacice de la Pecica (jud. Arad)²⁷, Berindia (jud. Arad)²⁸ și Marca (jud. Sălaj)²⁹. Ceramica cu grafit din zona Munților Orăștiei, ca și aceea din alte localități, provine din așezări sau complexe datate în sec. I î. e. n. — I e. n. Fragmentul de la Luncani—Piatra Roșie a fost descoperit în turnul B al incintei exterioare³⁰, construcția lui efectuân-

⁷ I. Némethi, AMP, X, 1986, p. 72—74.

⁸ V. Zirra, St Com Satu Mare, IV, 1980, p. 39—84.

⁹ *Ibidem*; idem, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia-Mare, (1967), p. 100; I. H. Crișan, Marmăția, II, 1971, p. 58—59.

¹⁰ K. Horedt, Studien aus Alteuropa, II, Köln-Graz, 1965, p. 56—59; idem, *Morești. Grabungen in einer vor- und frögeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 50.

¹¹ V. Zirra, StCom Satu Mare, II, 1972, p. 182—183.

¹² A. László, ArhMold, VI, 1969, p. 82; SCIV, II, 1951, p. 67.

¹³ Idem, *op. cit.*, p. 79.

¹⁴ Vasele celtice identificate de A. László, AȘUI, III, a. Istorie, XV, 1969, p. 91—92, sânt considerate de M. Babeș, MemAntiq, II, 1970, p. 230, din alte perioade.

¹⁵ S. Teodor, ArhMold, XI, 1987, p. 69—79, 95—97.

¹⁶ S. Teodor, P. Șadurschi, Materiale, Tulcea, 1980, p. 227—229.

¹⁷ S. Teodor, SCIVA, 31, 2, 1980, p. 185, 190.

¹⁸ Idee exprimată și de S. Teodor, *op. cit.*, p. 224; eadem, SCIV, 20, 1, 1969, p. 40.

¹⁹ M. Babeș, SCIVA, 36, 3, 1985, p. 205.

²⁰ N. Conovici, SCIVA, 43, 1, 1992, p. 9, 11—12.

²¹ V. Boroneanț, M. Davidescu, Apulum, VII, 1, 1968, p. 255.

²² A. Rustoiu, SympThrac, 9, 1992, p. 143—144; idem, *Un import ceramic celtic în așezarea getică de la Sucidava-Celei*, manuscris trimis spre publicarea revistei Arhivele Olteniei.

²³ E. Moscalu, C. Beda, CercArh, III, 1979, p. 362, 368.

²⁴ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 203.

²⁵ H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, AMN, X, 1973, p. 69.

²⁶ C. Daicoviciu, *Cetea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 103.

²⁷ I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 154—155.

²⁸ S. Dumitrașcu, I. Ordentlich, Crisia, III, 1973, p. 62.

²⁹ S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetea dacică de la Marca, Zalău*, 1974, p. 20.

³⁰ C. Daicoviciu, *loc. cit.*

du-se după jumătatea sec. I î. e. n.³¹. La Pecica ceramica cu grafit în pastă a fost descoperită numai în ultimul nivel al aşezării, încadrat în sec. I î. e. n. — I. e. n.³², iar la Păuliş (jud. Arad) fragmentul recoltat în urma cercetărilor de suprafaţă se afla împreună cu ceramică dacică din sec. I î. e. n. — I. e. n.³³ (inclusiv chiupuri cărămizii cu buza în trepte³⁴). La Sighişoara—Wietenberg buza unui vas cu grafit a fost descoperită într-o groapă dacică din sec. I î. e. n. — I. e. n.³⁵, tot într-un complex asemănător aflându-se şi o bucată din peretele unui vas de tip *situla* (alături de ceramică dacică uzuală şi două fragmente pictate) provenind de la Cozia Veche (jud. Vâlcea)³⁶.

Dacă prezenţa acestei categorii ceramice în sec. I î. e. n. pare incontestabilă, este mai greu de precizat până când a fost ea utilizată. Nimic nu se opune presupunerii că ceramica cu grafit a putut fi folosită şi în sec. I e. n., dar acest lucru nu este dovedit încă de nici o situaţie arheologică sigură.

III. *Provenienţa ceramicii cu grafit.* Există un contrast evident între aria foarte largă de difuziune a ceramicii cu grafit în pastă şi zonele limitate de exploatare a grafitului³⁷. Spaţiul de exploatare al acestuia se afla în antichitate în Europa Centrală, resursele respective concentrându-se în zona Passau, sudul Boemiei, Austria de jos şi vestul Moraviei³⁸. Toţi cercetătorii care s-au oprii asupra acestei probleme au admis — în legătură cu exploatarea grafitului — că este vorba de un comerţ intens. Opiniile diferă în ceea ce priveşte modul în care s-a desfăşurat acest schimb, unii cercetători optând pentru posibilitatea unui comerţ cu grafit brut, alţii pentru un comerţ cu ceramică³⁹.

Analizând părerile exprimate, I. Kappel arăta că există indicii pentru presupunerea unui comerţ cu grafit, însă acestea sunt puţine şi pot fi luate în discuţie doar pentru zonele central-europene⁴⁰.

Ideea unui comerţ cu grafit brut este sprijinită astăzi de mai multe descoperiri. Astfel, numărul bulgărilor de grafit identificaţi în aşezări Latène a crescut nu numai în Europa Centrală ci şi în zone mai îndepărtate⁴¹. De aceea, opinia că este vorba de un comerţ intens cu grafit şi de o producţie ceramică în centre locale, câştigă tot mai mult teren⁴².

III. 1. Transilvania cunoaşte cea mai largă răspândire a ceramicii cu grafit în Latène B—C. Cel puţin o parte — dacă nu cea mai mare cantitate — a vaselor de acest fel au fost realizate în centre locale. Pentru acest fapt pledează atelierele de olărie de la Andrid (jud. Satu-Mare) şi Biharia (jud. Bihor).

La Andrid au fost cercetate două cuptoare de ars ceramică de tipul cu perete median. Printre fragmentele ceramice descoperite în cuptoare şi în groapa de deservire se aflau şi cioburi cu grafit în pastă⁴³.

La Biharia, pe malul stâng al pârâului Ceşmeu, a fost dezvelită o locuinţă-bordei (?) şi o groapă în care se afla „lut frământat pregătit pentru modelarea ceramicii şi cioburi LT cenuşii negricioase fine”⁴⁴. Din locuinţa-bordei provine un instrument pentru ornamente vase înainte de ardere (Knochenstempel) şi numeroase fragmente ceramice celtice, inclusiv cu grafit în pastă. La nord-vest de acest complex au fost dezvelite trei cuptoare de olar şi groapa de alimentare a acestora. Din inventarul lor făceau parte, printre altele, o spatulă de os utilizată la ornamentarea ceramicii şi o bucată de grafit⁴⁵.

Aceste descoperiri sunt de natură să documenteze o producţie locală a ceramicii cu grafit (folosind materia primă adusă din Europa Centrală). Prezenţa unor forme de vase de tip *situla* specifice grupei vestice a acestui gen ceramic⁴⁶ nu presupune în mod necesar un comerţ de vase. Ar putea fi vorba — poate — chiar de prezenţa unor meşteri veniţi din centrul Europei. Pe de altă parte, vasul din mormântul 9 al necropolei de la Pişcolt⁴⁷ este lucrat cu mâna şi nu la icoată, cum este cazul vaselor de tip *situla*, neavând nici analogii morfologice în olăria celtică.

³¹ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor. Civilă şi militară*, Cluj Napoca, 1983, p. 124.

³² I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 155.

³³ E. D. Pădureanu, *Thraco-Dacica*, XI, 1—2, 1990, p. 157—192.

³⁴ Potrivit observaţiilor lui I. Glodariu, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 161, chiupurile cărămizii cu buza în trepte se datează în a doua jumătate a sec. I e. n.

³⁵ Săpături 1992 efectuate de I. Andriţoiu şi A. Rustoiu.

³⁶ E. Moscalu, *SCIV*, 19, 4, 1968, p. 636—640.

³⁷ I. Kappel, *op. cit.*, p. 18—41, fig. 11.

³⁸ V. Kotigoroshko, *Pottery production in Upper Tisa in Latène-Romans times*, comunicare la al XIV-lea Simpozion de tracologie, Băile Herculane, 14—19 septembrie 1992, pomeneste existenţa unor zăcăminte de grafit şi în Slovacia.

Nu putem şti dacă aceste zăcăminte au fost utilizate şi în antichitate.

³⁹ I. Kappel, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁰ Eadem, *op. cit.*, p. 123—126.

⁴¹ J. Meduna, *Die latènezeitlichen Siedlungen in Mähren*, Praha, 1980, p. 155; K. Pieta, *Die Puchov-Kultur*, Nitra, 1982, p. 113.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ I. Némethi, *SCIVA*, 25, 4, 1974, p. 579—583.

⁴⁴ S. Dumitraşcu, *Sargetia*, XIV, 1979, p. 46.

⁴⁵ Idem, *op. cit.*, p. 45—58; idem, *Dacia*, N. S., XXVI, 1982, p. 157—166.

⁴⁶ Cf. V. Zirra, *StCom Satu Mare*, IV, 1980, p. 51, pl. XVII/1, 3, 8.

⁴⁷ I. Némethi, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 189, pl. 1/10; idem, *Thraco-Dacica*, IX, 1—2, 1988, p. 50, fig. 2/12-M 9.

III. 2. În Moldova singurele fragmente de vase cu grafit, databile în perioada pre-bastarnică, sunt cele descoperite în bordeiul nr. 2 din nivelul inferior al așezării de la Băiceni—„Mlada”⁴⁸ și exemplarul de la Glăvănești. Aceste piese pot fi interpretate ca importuri. Vasele respective, alături de alte artefacte Latene din Moldova datate la sfârșitul sec. IV î. e. n. și în prima jumătate a sec. III î. e. n., reprezintă probabil — după părerea Silviei Teodor⁴⁹ — rezultatul unor schimburi între populația est-carpatică și celții pătrunși în Transilvania.

În ceea ce privește ceramica cu grafit descoperită în asociere cu ceramica bastarnică de la sfârșitul sec. III și din sec. II î. e. n., există indicii ale unei producții în ateliere est-carpătice. În favoarea acestei idei se pot invoca descoperirile de bulgări de grafit nativ din așezările de la Cucorâni (provenind dintr-un complex închis) și Botoșana⁵⁰. De asemenea, de la Mitoc (jud. Botoșani) provine un fragment ceramic cu grafit ornamentat cu striuri (cum este cazul vaselor de tip *situla*), dar cu asperități mărunte asemănătoare unei barbotine⁵¹.

Prezența vaselor cu grafit în pastă în așezările din Moldova a fost interpretată ca o consecință a pătrunderii bastarnilor în această zonă, ei fiind cei care au vehiculat-o⁵². Cercetările mai vechi și mai recente au pus și problema elementelor etnice celtice de la răsărit de Carpați⁵³. Bastarnii sunt o populație germanică eterogenă constituită ca urmare a unor migrații succesive din Europa nord-centrală. În cursul acestor migrații au fost antrenate probabil și comunități celtice, pe seama cărora pot fi puse o serie de vestigii arheologice ori informații literare, epigrafice și toponimice. Nu ar fi exclus ca elementele celtice să provină din zona Tisei și Dunării mijlocii⁵⁴. Într-o astfel de situație s-ar putea presupune că aceștia sunt cei care aduc la răsărit de Carpați tehnologia fabricării vaselor de tip *situla*, tot ei importând și grafitul necesar.

III. 3. La sud de Carpați descoperirile de vase cu grafit sunt reduse cantitativ. Cele mai timpurii exemplare sunt cele descoperite pe Dunăre la Schela Cladovei⁵⁵. Ele provin probabil de pe malul drept al fluviului, din lumca scordiscă unde ceramica de acest fel cunoaște o largă răspândire⁵⁶. De altfel, în bordeiele de la Schela Cladovei au mai fost descoperite, alături de vase dacice, și alte artefacte ceramice și metalice celtice⁵⁷, lucru firesc având în vedere vecinătatea cu spațiul locuit de scordisci. În ceea ce privește fragmentele de la Sucidava-Celci, Tiivalea Moșteni și, eventual, Cozia Veche pot fi interpretate ca importuri dintr-o zonă învecinată. Având în vedere datarea lor mai târzie, poate fi luată în discuție și proveniența din zonele locuite de scordisci. Spre sfârșitul sec. II î. e. n. se constată, din perspectivă arheologică, apariția în sud-vestul României a unei populații având legături evidente cu spațiul scordisc: grupul Padea — Panagjurski Kolonii⁵⁸. Nu ar fi exclus ca ceramica cu grafit de la sud de Carpați să fi fost vehiculată de această populație. De asemenea, ceramica cu grafit descoperită la Seuthopolis⁵⁹, datată în sec. II—I î. e. n., poate fi interpretată în funcție de același fenomen.

III. 4. În Latene-ul târziu ceramica cu grafit cunoaște o răspândire mai redusă, fiind descoperită în întregime în cetăți și așezări dacice. În legătura cu prezența acestui tip ceramic în spațiul dacic s-au emis mai multe păreri. În 1969 I. H. Crișan⁶⁰ — cunoscând la acea vreme doar fragmentul de la Costești — era de părere că acesta ajunsese în Munții Orăștiei în urma campaniei lui Burebista împotriva boiilor și tauriscilor. Ulterior, același cercetător, publicând ceramica de import de la Pecica, opina că este vorba de relații de schimb cu zonele vestice locuite de celți⁶¹. S. Dumitrașcu și V. Lucăcel, deși nu excludeau posibilitatea realizării acestor vase în lumca dacică, considerau mai plauzibilă importarea lor⁶². În sfârșit, trebuie consemnată și părerea lui E. D. Pădureanu care considera că vasul de la Păuliș putea fi confecționat de meșterii olari daci folosind materialul grafitat aparținând unui vas scos din uz⁶³.

⁴⁸ Vezi și opinia lui M. Babeș, *MemAntiq*, II, 1970, p. 222, nota 22, care se îndoiește de faptul că bordeiul 2 de la Băiceni este pre-bastarnic.

⁴⁹ S. Teodor, *ArhMold*, XII, 1988, p. 45—46.

⁵⁰ Eadem, *ArhMold*, VIII, 1975, p. 132; eadem, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 40.

⁵¹ Eadem, *ArhMold*, XII, 1988, p. 36, fig. 2/8.

⁵² Vezi *supra* nota 18.

⁵³ A. László, *AȘUI*, III, a. Istorie, XV, 1969, p. 89—97; D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 39, 273—274; V. Zirra, *Dacia*, N. S., XV, 1971, p. 228—234; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*², București, 1977, p. 22—26; S. Teodor, *op. cit.*, p. 33—51; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăritească în sec. VI—I f.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 27, 71—72. Pentru problema bastarnilor și a elementelor celtice din cadrul acestei

culturi: M. Babeș, *SCIVA*, 36, 3, 1985, p. 183—214.

⁵⁴ V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 71.

⁵⁵ Vezi *supra* nota 21.

⁵⁶ M. Guștin, *JbRGZM*, 31, 1984, p. 357, fig. 27/3.

⁵⁷ V. Boroneanț, M. Davidescu, *op. cit.*, p. 255, 258.

⁵⁸ Z. Wozniak, *Wschodnie pogranicze kultury Latéńskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974, p. 65—138; V. Zirra, *Thraco-Dacia*, I, 1976, p. 175—182.

⁵⁹ M. Čičikova, în *Seuthopolis*, I, Sofia, 1984, p. 52—53, fig. 24.

⁶⁰ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 203.

⁶¹ Idem, *AIIA*, XVIII Cluj-Napoca, 1975, p. 43—44.

⁶² S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 20.

⁶³ E. D. Pădureanu, *op. cit.*, p. 191.

O serie de descoperiri din ultimii ani sugerează ideea existenței unor ateliere locale unde se produceau cel puțin o parte a acestor vase, doar grafitul fiind importat. Faptul a fost sesizat în urma cercetărilor de la Grădiștea de Munte — Fețele Albe. În nivelul mijlociu al terasei II, au fost găsite două vase din pastă cu grafit „ornamentate nu numai cu striuri verticale, ci și cu buton semisferic, ceea ce exclude o eventuală apartenență celtică. Cele două vase sunt produse locale, deși grafitul amestecat în pasta lor a fost probabil importat”⁶⁴. Acestora li se adaugă fragmentul unui vas-borcan tipic dacic (fig. 1/4) provenind de la Pecica și având grafit în pastă⁶⁵, care nu a putut fi realizat decât în Dacia.

Argumentele prezentate permit formularea ipotezei că o parte din vasele Latène târzii au fost realizate în spațiul dacic și că importul de grafit nu a încetat.

IV. *Probleme de funcționalitate*. Scopul în care au fost confecționate vasele cu grafit nu este încă pe deplin lămurit. Opinia lui B. Benadik⁶⁶, potrivit căreia astfel de vase constituie recipiente folosite în procese metalurgice, nu poate fi acceptată decât în cazul în care este vorba de creuzete⁶⁷. Pe baza unor analize și experiențe. E. Bónis arată că ceramica cu grafit prezintă însușiri izolatoare de căldură, o mai mare rezistență în fața agenților termici și oferă o suprafață mai puțin poroasă. Din acest motiv cercetătoarea maghiară este de părere că ceramica cu grafit a fost folosită mai ales în activități de bucătărie⁶⁸. În sprijinul acestei păreri poate fi menționat faptul că majoritatea vaselor au fost descoperite în așezări și că în necropole numărul lor este foarte mic (atât în cimitirele de pe teritoriul României, cât și din alte zone⁶⁹).

I. Némethi⁷⁰, în baza unor experiențe practice, ne-a semnalat faptul că orice lichid depozitat într-un vas având grafit în pastă primește o culoare neagră. Deci, în vasele de acest fel nu se puteau depozita decât produse solide. Nu este lipsită de importanță nici observația că sarea depusă în vase de lut acționează asupra pereților acestora, degradându-i⁷¹. Grafitul este rezistent la astfel de corозиuni și de aceea nu ar fi exclus ca măcar o parte a produselor „solide” să le fi reprezentat bucățile de sare. De altfel, legătura între vasele cu grafit și comerțul cu sare a fost sesizată de mai multă vreme prin prezența masivă a acestui tip ceramic în zonele de exploatare a sării din Europa Centrală, ca și pe drumurile utilizate în comerțul cu sare din aceeași regiune⁷². Forma vaselor de tip *situla*, cu gura foarte largă în raport cu diametrul și înălțimea (fig. 1/2—3), conduc tot spre ideea depozitării unor produse „solide” care trebuiau să fie scoase fără greutate din recipientele respective.

Într-o serie de așezări Latène târzii (cu excepția exemplarelor de la Botoșana⁷³, care sunt mai timpurii) au fost descoperite vase de tip *situla* fără grafit în pastă. Este cazul stațiunilor de la Divici⁷⁴, Pecica⁷⁵, Sighișoara—Wietenberg⁷⁶, Tilișca (vasul în care se aflau ștanțele monetare)⁷⁷, Lunca—Piatra Roșie⁷⁸, Vărădia de Mureș⁷⁹. Vasele de tip *situla* fără grafit în pastă sunt numeroase chiar și în zonele cu resurse bogate de grafit din Moravia⁸⁰, de aceea nu se poate afirma că apariția exemplarelor din Dacia se datorează încetării sau insuficienței importului de grafit. Este vorba, mai degrabă, de o utilizare diferită a ceramicii fără grafit în pastă, eventual de depozitarea unui anumit gen de produse în vasele grafitate și a altor feluri de produse în cele negrafitate.

⁶⁴ H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *op. cit.*, p. 69.

⁶⁵ I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad 1978, p. 112, pl. 44/1.

⁶⁶ Apud J. Todorovič, *Praistorijska Karaburma*, I. Beograd, 1972, p. 55, nota 44. Trebuie subliniat faptul că C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 103 afirma cu mult înaintea lui Benadik, în legătură cu fragmentul ceramic grafitat găsit în turnul B al cetății de la Piatra Roșie, că „servea desigur la operații în legătură cu topirea metalelor”. Deși nu sunt de aceeași părere, menționez totuși că în edificiul respectiv au fost descoperite o serie de materiale arheologice care pot sugera funcționarea acolo a unui atelier de prelucrare a bronzului; vezi A. Rustoiu, *Ephemeris Napocensis*, II, 1992 (în curs de apariție).

⁶⁷ I. Kappel, *op. cit.*, p. 49—50, fig. 13.

⁶⁸ E. Bónis, *Die spät-keltische Siedlung Gellérthegey-Tabán in Budapest*, Budapest, 1969, p. 185; cf. I. Kappel, *op. cit.*, p. 47.

⁶⁹ M. Guștin, *loc. cit.*

⁷⁰ Dorese să mulțumesc și pe această cale d-lui dr. I. Némethi pentru sugestiile și informațiile oferite în vederea realizării acestei lucrări.

⁷¹ Observația aparține lui D. Opreș de la Muzeul de etnografie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, pentru care îi mulțumesc.

⁷² I. Kappel, *op. cit.*, p. 48, 125.

⁷³ S. Teodor, *SCIVA*, 31, 2, 1980, p. 224.

⁷⁴ Informații M. Gumă pentru care îi mulțumesc călduros și pe această cale.

⁷⁵ I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 139—140, 215, pl. X.

⁷⁶ Săpături 1991 efectuate de I. Andrițoiu și A. Rustoiu.
⁷⁷ N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Căfânaș*, București, 1989, p. 81, fig. 19.

⁷⁸ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 109, pl. XXI/7.

⁷⁹ M. Barbu, M. Zdroba, *Ziridava*, IX, 1978, p. 21—40, fig. 12.

⁸⁰ J. Meduna, *op. cit.*, p. 68—69.

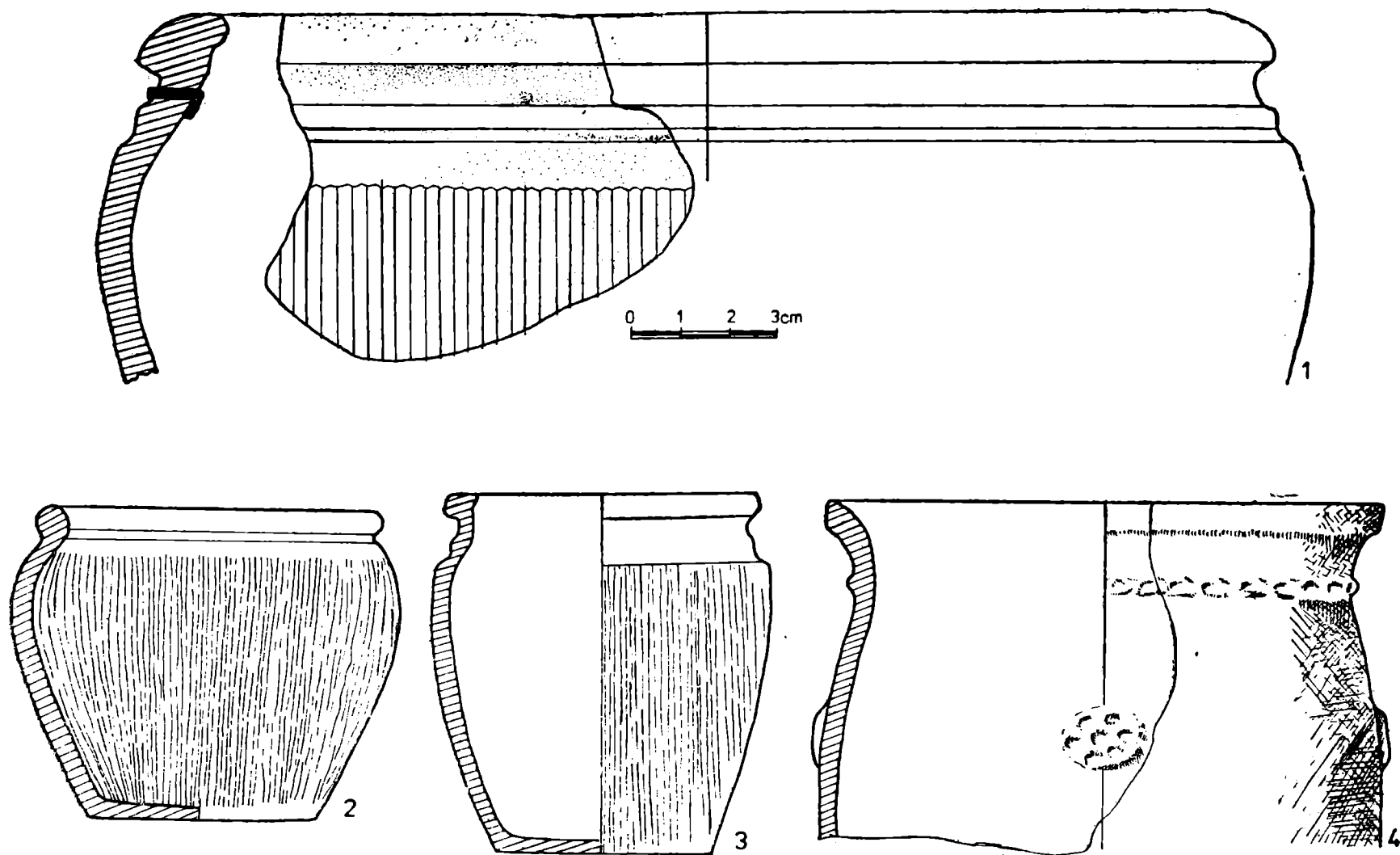

Fig. 1 — 1. Belveni; 2. Ciumești (după V. Zirra); 3. Andrid (după I. Néméti); 4. Pecica (după I. H. Crișan). (2-4 fără scară).

În problema funcționalității ceramicii grafitate trebuie adus în discuție și fragmentul din buza unei situle descoperită la Sucidava-Celei⁸¹. El este teșit în urma unei frecări îndelungate. A fost reutilizat probabil ca lustruitor de vase. O analogie în acest sens ar putea-o constitui bucata de grafit fațetată descoperită în atelierul de olărie de la Biharia (jud. Bihor), care era utilizată poate tot ca lustruitor⁸².

În afară de vasele de tip *situla*, pe teritoriul Transilvaniei au fost descoperite și așa-numitele „fusaiole-rondele” realizate din pereții unor vase cu grafit⁸³. În alte multe cazuri ele au fost confecționate din cioburi provenind de la tipuri de vase obișnuite, dar în majoritatea situațiilor — după cum remarca J. Meduna⁸⁴ — fiind vorba de ceramică de bucătărie. Aceste obiecte — datorită faptului că sunt perforate — au fost considerate fusaiole⁸⁵. În unele cazuri însă, orificiile care le străpung sunt atât de mici, încât o utilizare în sensul menționat devine improbabilă. De asemenea, nelămurită până acum este și funcționalitatea rondelilor negăurite, foarte frecvente în așezările din Europa „barbară”. Părerile exprimate până acum („fise” pentru socotit, pentru vot ori piese dintr-un joc⁸⁶) nu sunt destul de convingătoare. Descoperiri viitoare vor putea, poate, lămuri rostul acestor obiecte.

V. *Reparații de vase*. Pe multe dintre fragmentele de vase descoperite se observă o serie de găuri rezultate în urma unor reparații. Aceste reconstrucții erau executate fie cu scoabe de fier, cum este cazul unui fragment ceramic de la Berveni care mai păstrează încă un capăt al unei astfel de scoabe (fig. 1/1), fie cu scoabe de bronz⁸⁷. Procedul reparării vaselor cu scoabe de fier, bronz sau plumb este cunoscut în Dacia și în cazul altor tipuri ceramice. Astfel, din Munții Orăștiei, de la Rudele, provine un vas lucrat la roată prezentând sub buză o reparație executată cu plumb⁸⁸. Forma scoabei respective este asemănătoare cu a celor utilizate la repararea unui vas cu grafit în pastă de mari dimensiuni descoperit la Costești — „La Curți” și aflate în expoziția Muzeului de istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca⁸⁹.

În general, atât în Dacia, cât și în alte zone⁹⁰, scoabele sunt de forma unor benzi, deoar în porțiuni pe unde străbat pereții vaselor fiind circulare în secțiune. În cazul unor fisuri în zona gâtului vaselor ele sunt dispuse orizontal, în timp ce în alte porțiuni urmează linia rupturilor.

Reparațiile demonstrează că vasele respective au avut o anumită valoare și că procedeele de reconstrucție erau mai ieftine decât procurarea unor vase noi.

VI. După cum s-a putut observa, pe teritoriul României ceramica cu grafit își face apariția încă la sfârșitul Latène-ului B₁ și în Latène B₂, ca continuând să fie utilizată până în Latène târziu. În ceea ce privește aria de răspândire a acestor vase, este evident faptul că ele se întâlnesc în zonele unde sânt prezenți și celtii. Din Transilvania, unde pătrunderea celticilor a fost masivă⁹¹, provin cele mai numeroase descoperiri. De asemenea, vasele cu grafit de la răsărit de Carpați sunt relativ frecvente, aducând din nou în discuție problema componentei celtice în procesul etnogenetic al populației bastinice. În sfârșit, ceramica cu grafit de la sud de Carpați — redusă cantitativ — reprezintă tot rezultatul influențelor exercitate de elemente celtice (fie de scoidisci, fie de cei care au constituit grupul Padca — Panăgjuiski Kolonii).

În Latène-ul timpuriu și mijlociu ceramica cu grafit a fost produsă — cel puțin o parte — în ateliere locale, atât în Transilvania (unde s-au descoperit ateliere propriu-zise), cât și în Moldova, grafitul fiind importat din Europa Centrală.

La jumătatea și spre sfârșitul sec. II î. e. n. se constată — din punct de vedere arheologic — un început de „uniformizare”⁹² a culturii materiale dac-gețice pe întreaga arie de locuire a acestora. Pentru Transilvania fenomenul menționat a coincis, în plan politic, cu o „ridicare” a puterii dacilor și cu dispariția etnicului celtic⁹³, evenimentele culminând, în prima jumătate a sec. I î. e. n., cu acțiunea lui Burebista împotriva boiilor și tauriscilor⁹⁴.

⁸¹ Vezi *supra* nota 22.

⁸² S. Dumitrașcu, *Dacia*, N. S., XXVI, 1982, p. 158, fig. 6/12.

⁸³ V. Zirra, *StCom Satu Mare*, IV, 1980, p. 39—84.

⁸⁴ J. Meduna, *op. cit.*, p. 129.

⁸⁵ *Ibidem*; I. Kappel, *op. cit.*, p. 14, nr. 190—205.

⁸⁶ R. Vulpe, *SCIV*, II, 1, 1951, p. 208—209; *idem*, *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 253; *idem*, *Materiale*, VI, 1959, p. 314; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 148; V. Moga, în I. Glodariu V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpîlna*, București, 1989, p. 93.

⁸⁷ Pentru vase reparate descoperite în nord-vestul României, informații I. Némethi. Semnalează și o cană din mormântul 102 de la Pișcolt a cărei toartă s-a rupt în antichitate, ea fiind înlocuită cu o bandă din tablă de bronz; I. Némethi, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 187—197, pl. III/11.

⁸⁸ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* Cluj, 1972, fig. 41/1—2.

⁸⁹ E. Iaroslavschi, în I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, *Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei*, București, 1988, p. 47—48.

⁹⁰ I. Kappel, *op. cit.*, p. 8—9; J. Meduna, *op. cit.*, p. 110—111 semnalează în problema reparării vaselor și procedul lipirii.

⁹¹ Un repertoriu al descoperirilor celtice la I. H. Crișan, *Sargetia*, X, 1973, p. 45—78.

⁹² I. Glodariu, *SympThrac*, 7, Tulcea, 1989, p. 126.

⁹³ Pomperius Trogus — Iustinus, *Proleg.* XXXII; V. Zirra, *File de istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 153.

⁹⁴ Strabo, VII, 5; 42.

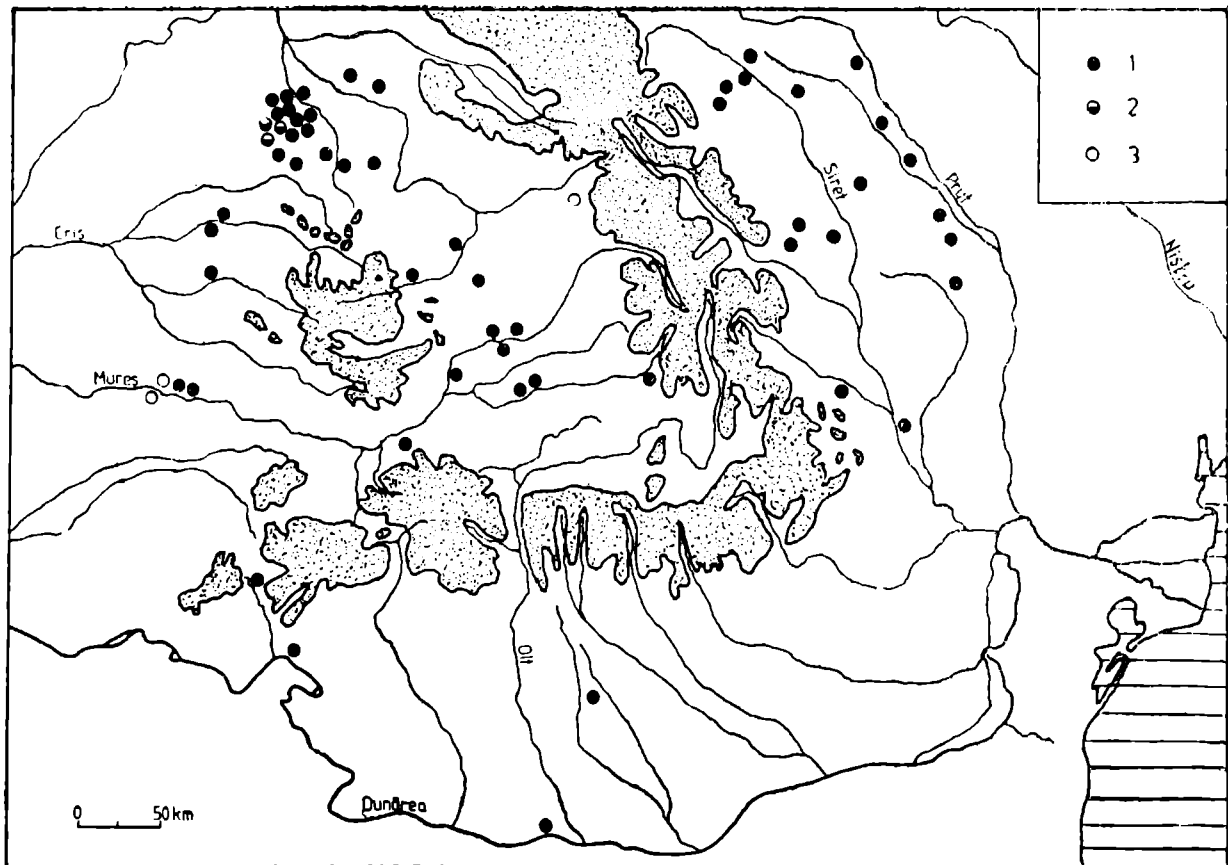

Fig. 2 — Ceramica grafitată în Latène B—C. 1. Așezări; 2. Așezări și necropole; 3. Necropole.

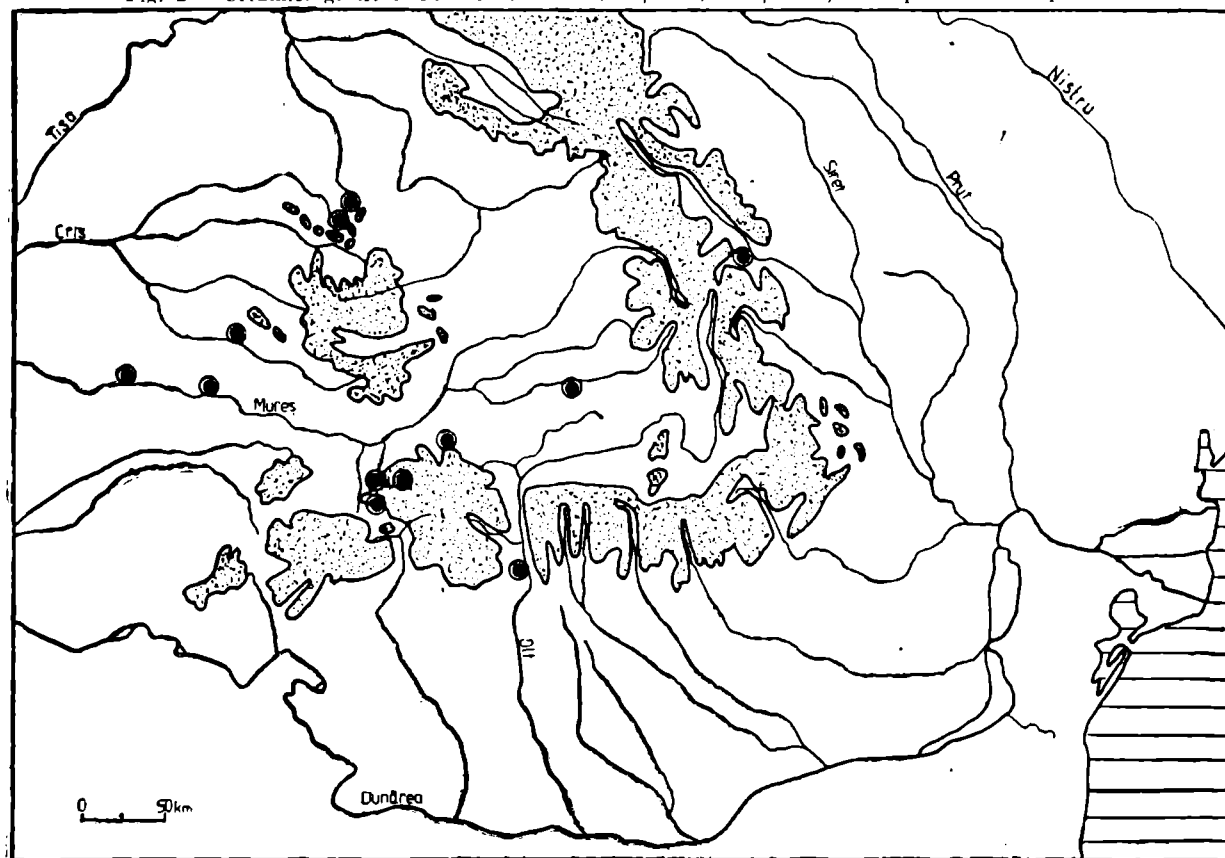

Fig. 3 — Ceramica grafitată în Latène D.

În ciuda acestor raporturi violente dintre daci și celți, se pare că — în ansamblu — pe durata celei de a doua jumătăți a sec. II î. e. n. și în sec. I î. e. n., relațiile economice și comerciale și-au urmat cursul. Pentru această idee pledează faptul că importul de grafit din Europa Centrală a continuat în toată această perioadă. De asemenea, într-o serie de cetăți și așezări dacice se constată prezența ceramicii pictate, care se deosebește net prin tehnologia de realizare de artefactele similare elenistice și locale⁹⁵.

Conflictele militare dintre daci și celți nu pot constitui un argument împotriva relațiilor de schimb dintre cele două neamuri. Nu trebuie uitat faptul că în sec. I î. e. n. — I e. n. piața Daciei a fost inundată de produse romane⁹⁶, deși în aceeași perioadă au avut loc și cele mai multe lupte dintre daci și romani⁹⁷.

Dacă relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană sunt mai ușor de sesizat prin natura obiectelor destinate schimbului⁹⁸, legăturile cu alte populații din Europa „barbară” sunt mai greu perceptibile. Studiul ceramicii cu grafit aduce dovada existenței unor astfel de legături.

ANEXE

I. Așezări Latène B—C din Transilvania cu descoperiri de vase cu grafit în pastă

1. ACĂȘ (jud. Satu Mare). G. Lazin, StCom Satu Mare, V—VI, 1981—1982, p. 69—71; inf. I. Némethi.
2. ANDRID (jud. Satu Mare). I. Némethi, SCIVA, 25, 4, 1974, p. 579—584; idem, SCIVA, 39, 2, 1988, p. 102.
3. BEREÀ-LA SOCI (jud. Satu Mare). V. Zirra, StCom Satu Mare, IV, 1980, p. 39—84.
4. BEREÀ-CETATEA IEPURELUI (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
5. BERVENI (jud. Satu Mare). I. Némethi, AMP, X, 1986, p. 72—74.
6. BICAZ (jud. Maramureș). Inf. I. Stanciu.
7. BIHARIA (jud. Bihor). S. Dumitrașcu, Sargetia, XIV, 1979, p. 45—48; idem, Dacia, N. S., XIX, 1982, p. 157—166.
8. BOGDAND (jud. Satu Mare). G. Lazin, *op. cit.*, p. 72; inf. I. Némethi.
9. CAREI-BOBALD IV (jud. Satu Mare). I. Némethi, StCom Satu Mare, V—VI, 1981—1982, p. 176.
10. CAREI-PUSTĂ (jud. Satu Mare). G. Lazin, *op. cit.*, p. 73.
11. CAREI-RĂTUL POȘTEI (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
12. CĂMIN-MALUL CRĂSNEI (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
13. CĂPLENI-GRĂDINĂRIE (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
14. CICIR (jud. Arad). I. Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching*, Wiesbaden, 1969, p. 188.
15. CIPĂU (jud. Mureș). *Ibidem*.
16. CIUMEȘTI-BOSTĂNĂRIE (jud. Satu Mare). V. Zirra, *op. cit.*, p. 39—84.
17. CIUMEȘTI-PODUL SÂNPAUL (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
18. CIUJ-SOMEȘENI (jud. Cluj). I. Kappel, *loc. cit.*
19. CRISTUR (jud. Harghita). Z. Zsékely, Cumidava, III, 1969, p. 100.
20. CURCIU (jud. Sibiu). D. Radu, AMN, VIII, 1971, p. 491.
21. FOENI-LIVADĂ (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
22. FOENI-DRUMUL SPRE BEREÀ (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
23. GHENCIU (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
24. ICLOD (jud. Cluj). A. Bulbuc, AMN, XXII—XXIII, 1985—1986, p. 415; inf. G. Lazarovici.
25. IERNUT (jud. Mureș). Inf. M. Rusu, H. Pop.
26. LAZURI (jud. Satu Mare). G. Lazin, *op. cit.*, p. 75—77.
27. LIVADÀ-DUMBRAVĂ (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
28. MEDIAȘ (jud. Sibiu). I. H. Crișan, Din activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș, 3, 1955—1956, p. 35; K. Horedt, Studien aus Alteuropa, II, Köln-Graz, 1965, p. 56.
29. MOREȘTI (jud. Mureș). Idem, *op. cit.*, p. 56—59; idem, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 50.
30. NOȘLAC (jud. Alba). I. Kappel, *loc. cit.*
31. ORADEA (jud. Bihor). *Ibidem*.
32. PALATCA (jud. Cluj). Inf. M. Rotca.
33. PEȘTERA ȚAPULUI (jud. Caraș-Severin). R. Petrovsky, StCom Caransebeș, III, 1979, p. 240.
34. PIR (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
35. PIȘCOLT-LUTĂRIE (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
36. PIȘCOLT-GARDORANI (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
37. SANISLĂU (jud. Satu Mare). Inf. I. Némethi.
38. SEBEȘ (jud. Alba). K. Horedt, I. Berciu, Al. Popa, I. Paul, I. Raica, Apulum, VI, 1967, p. 23.

⁹⁵ G. Florea, *Particularități tehnice ale ceramicii dacice pictate. Centre de producție, comunicare la simpozionul „110 ani de la înființarea Muzeului de veșnic”, Deva, 22—24 octombrie 1992.*

⁹⁶ I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 174.

⁹⁷ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 68—76, 112—123,

⁹⁸ I. Glodariu, *op. cit.*, *passim*.

39. SĂNNICOLAU ROMÂN (jud. Bihor). S. Dumitrașcu, I. Crișan, *Crisia*, XX, 1990, p. 99.
40. TIREĂM (jud. Satu Mare). Inf. I. Nămeti.
41. URZICENI (jud. Satu Mare). Inf. I. Nămeti.
42. VLADIMIRESCU (jud. Arad). E. D. Pădureanu, *Ziridava*, XI, 1979, p. 149.

II. Morminte celtice cu descoperiri de vase cu grafit în pastă

1. ARAD-GAI (jud. Arad). I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 52.
2. ARADUL NOU (jud. Arad). Idem, *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 43.
3. CIUMEȘTI (jud. Satu Mare). V. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, (1967), p. 100; I. H. Crișan, *Marmăția*, II, 1971, p. 58-59.
4. GALAȚII BISTRIȚEI (jud. Bistrița-Năsăud). I. Kappel, *op. cit.*, p. 196.
5. PIȘCOLT-NISIPĂRIE (jud. Satu Mare). I. Nămeti, *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 102; idem, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 198; idem, *Thrace-Dacica*, IX, 1-2, 1988, p. 50, M 9.
6. SANISLĂU (jud. Satu Mare). V. Zirra, *StCom Satu Mare*, II, 1972, p. 182-183.

III. Așezări Latene C din Moldova cu descoperiri de vase cu grafit în pastă

1. BĂICENI (jud. Iași). A. László, *AȘUI*, III, a. Istorie, XV, 1969, p. 89-96; idem, *ArhMold*, VI, 1969, p. 79.
2. BOROȘEȘTI (jud. Iași). M. Babeș, *MemAntiq*, II, 1970, p. 230.
3. BOTOȘANA (jud. Suceava). S. Teodor, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 40; idem, *SCIVA*, 31, 2, 1980, p. 224.
4. CAȘVANA (jud. Suceava). Eadem, *ArhMold*, XII, 1988, p. 49, nr. 6.
5. CIUREA (jud. Iași). N. Zaharia, M. Petrescu-Dâmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în sec. XVIII*, București, 1970, p. 178/m; S. Teodor, *ArhMold*, XI, 1987, p. 91.
6. CORPACI (jud. Suceava). Eadem, *ArhMold*, XII, 1988, p. 49, nr. 10.
7. CUORĂNI (jud. Botoșani). Eadem, *ArhMold*, VIII, 1975, p. 132.
8. DĂNEȘTI (jud. Vaslui). Eadem, *ArhMold*, XII, 1988, p. 49, nr. 14.
9. GHELĂIEȘTI (jud. Neamț). M. Babeș, V. Mișăilescu-Fărlița, 51-52 *PERGK*, 1970-1971, p. 186.
10. GLĂVĂNEȘTI (jud. Iași). I. Nestor și colab., *SCIV*, II, 1, 1951, p. 67.
11. LOZNA (jud. Botoșani). S. Teodor, P. Șadurschi, *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 227, 229.
12. MITOC (jud. Botoșani). S. Teodor, *ArhMold*, XII, 1988, p. 36, 50, nr. 29.
13. OITUZ (jud. Bacău). Eadem, *op. cit.*, p. 50, nr. 31.
14. POIANA-DULCEȘTI (jud. Neamț). Eadem, *op. cit.*, p. 50, nr. 33; eadem, *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 40; M. Babeș, *op. cit.*, p. 230.
15. POIANA (jud. Galați). S. Teodor, *ArhMold*, XII, 1988, p. 50, nr. 34. (nu se precizează contextul de descoperire astfel că nu putem ști cărei perioade a Latene-ului aparțin).
16. TĂREȘTI (jud. Bacău). Eadem, *op. cit.*, p. 50, nr. 41.
17. TRUȘEȘTI (jud. Botoșani). Eadem, *op. cit.*, p. 50, nr. 42.

IV. Așezări Latene din Muntenia și Oltenia cu descoperiri de vase cu grafit în pastă

1. SCHELA CLADOVEI (jud. Mehedinți). V. Boroneanț, M. Davidescu, *Apulum*, VII-1, 1968, p. 255.
2. SUCIDAVA-CELEI (jud. Olt.). A. Rustoiu, *SympThrac*, 9, 1992, p. 143-144.
3. TRIVALEA MOȘTENI (jud. Teleorman). E. Moscalu, C. Ecda, *CercArh*, III, 1979, p. 362-368.

V. Așezări Latene D cu descoperiri de vase cu grafit în pastă

1. BERINȚIA (jud. Arad). S. Dumitrașcu, I. Ordentlich, *Crisia*, III, 1973, p. 62.
2. COROD (jud. Satu Mare). G. Iazin, *St.Com Satu Mare*, V-VI, 1981-1982, p. 73-74.
3. COSTEȘTI-CETĂȚUIE (jud. Hunedoara). I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 203.
4. COSTEȘTI-LA CURȚI (jud. Hunedoara). E. Iaroslavski, în I. Glodariu, E. Iaroslavski, A. Rusu, *Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei*, București, 1988, p. 47-48.
5. COZIA VECHIE (jud. Vâlcea). E. Moscalu, *SCIV*, 19, 4, 1968, p. 640.
6. GRĂDIȘTEA DE MUNTE-FEȚELE ALBE (jud. Hunedoara). H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *AMN*, X, 1973, p. 69.
7. LUNCANI-PIATRA ROȘIE (jud. Hunedoara). C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954, p. 103.
8. MARCA (jud. Sălaj). S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1974, p. 20.
9. PĂULIȘ (jud. Arad). E. D. Pădureanu, *Thrace-Dacica*, XI, 1-2, 1990, p. 179, 191.
10. PECICA (jud. Arad). I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 112, 154-155.
11. PIATRA NEAMȚ-BĂȚCA DOAMNEI (jud. Neamț). M. Babeș, *MemAntiq*, II, 1970, p. 230.
12. SIGHIȘOARA-WIETENBERG (jud. Mureș). Săpături 1992 I. Andrițoiu, A. Rustoiu.
13. ȘIMLEU SILVANIEI (jud. Sălaj). Inf. H. Pop.
14. TILIȘCA (jud. Sibiu). N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cățânaș*, București, 1989, p. 100.

Über die Graphittonkeramik in der Latènezeit aus Rumänien

ZUSAMMENFASSUNG

I. Die Graphittonkeramik kommt sehr oft in den Funden der Latènezeitsiedlungen vor². Die Exemplare aus Rumänien hat I. Kappel in einem ausführlichen Studium gesammelt³. In den letzten Jahren ist die Zahl der Graphittonkeramikfunde nicht nur in Siebenbürgen sondern auch in Moldau und Muntcnien, wo sie bisher noch nicht bekannt waren, viel gestiegen.

II. Die Chronologie der Graphittonkeramik.

II.1. Das Vorkommen der Graphittonkeramik ist in Siebenbürgen der Eindringen und Niederlassen der Kelten während der Latene B—C Zeit zu danken⁴. Die ältesten Entdeckungen stammen aus dem Grab Nr. 9 von Pişcolt⁵ und aus dem Grab Nr. 1 von Aradul Nou⁶. Sie gehören entweder dem Ende der LT B₁ oder dem LT B₂.

Zahlreich sind die Funden die dem LT C zugeschrieben sind. Manchmal wurde Graphittonkeramik in sehr gut datierte Komplexe entdeckt: Berveni⁷, Berea — „La Soci“⁸, Ciumeşti⁹, Moreşti¹⁰, Sanislău¹¹, usw. (Siehe Liste Nr. 1 — Siedlungsfunde; Liste Nr. 2 — Gräberfeldfunde).

II. 2. In der Moldau, östlich der Karpaten, sind die Entdeckungen von Glăvăneşti und Băiceni die allerersten. In Băiceni hat man Graphittonscherben in einer Hütte, die dem III—IV Jh. v. u. Z. zugeschrieben wurde, gefunden¹²⁻¹³.

Die Mehrzahl der Gefäße wurde in bastarnischen Siedlungen entdeckt¹⁵⁻¹⁸. Der Anfang der Poieneşti—Lukaşevka Kultur (die nach archäologischem Standpunkt das Bastarnische Volk charakterisiert) wurde von M. Babeş der ersten Hälfte des II Jhs. v. u. Z. zugeschrieben¹⁹. Neuere Forschungen beweisen aber daß diese Kultur in den letzten zwei Jahrzehnten der III Jh. v.u.Z. anfängt²⁰. Seit daher wurde Graphittonkeramik, weitläufig gebraucht (Siehe Liste Nr. 3 — Entdeckungen am Osten der Karpaten).

II.3. Südlich der Karpaten ist die Graphittonkeramik wenig verbreitet. In Schela Cladovei wurden solche Gefäße zusammen mit einer gestempelten Amphora, die zwischen 220—180 v.u.Z. datiert wurde, entdeckt²¹. Unter die Funden von Sucidava-Celei²² und Trivalea-Moşteni²³ gehört derartige Keramik dem II—I Jh. v. u. Z. (Siehe Liste Nr. 4).

II. 4. Die Graphittonkeramik die dem späten Latènezeit zugeschrieben ist, wurde in dakischen Siedlungen und Burgen entdeckt²⁴⁻²⁶. Ihre Verwendung ist sicher dem I. Jhs. v.u.Z. und unsicher dem I. Jhs. u. Z. (Siehe Liste Nr. 5) zuzuschreiben.

III. Die Herkunft der Graphittonkeramik

Es gibt einen offenbaren Kontrast zwischen der sehr breiten Verwendungszone der Graphittonkeramik und den begrenzten Graphiterteuerungsgebieten²⁷⁻³⁰. In den letzten Jahren äußerte man immer mehr der Meinung, daß es eigentlich einen sehr intensiven Handel mit Rohgraphit, der in lokalen Töpfereiwerkstätten für die Graphittonkeramikherstellung gebraucht war, gab⁴¹⁻⁴². So muß es auch in einigen Gebieten Rumäniens gewesen sein.

III. 1. In Siebenbürgen hat man zwei Töpfereiwerkstätte der LT C in Andrid und Biharia⁴⁴⁻⁴⁵ entdeckt. In Biharia wurde auch ein Rohgraphitstück gefunden, also ist es warscheinlich, daß diese Werkstatt auch Graphittonkeramik hergestellt haben.

III. 2. Aus der Moldau stammt die in Glăvăneşti und Băiceni entdeckte und dem IV—III Jh. v. u. Z. zugeschriebene Graphittonkeramik, aus Import. In der Periode zwischen das III Jh. und dem II Jh. v. u. Z. ist es möglich, daß teilweise diese Keramik in hiesige Werkstätten erlangen wurde. Diese Behauptungen sind von folgenden Entdeckungen unterstützt: ein paar Rohgraphitstücke in Cucorăni und Botoşana⁵⁰ und ein Geräßfragment in Mitoc⁵¹ das von der keltischen Keramik sehr unterschiedlich ist. Man vermutet, daß die Kelten (die warscheinlich in der bastarnischen Koalition teilgenommen haben) die Herstellungstechnik der Graphittonkeramik eingeführt haben⁵³⁻⁵⁴.

III. 3. Südlich der Karpaten wurde die in Schela Cladovei⁵⁵ entdeckte Graphittonkeramik aus der Skordisken welt importiert⁵⁶. Andere Exemplare wurden vielleicht von den Völkern die im Süd-Westen Rumäniens eingedrungen sind, gebracht (die Padea-Panagjurski Kolonii Gruppe)⁵⁸.

III. 4. Manche Forscher haben die Graphittongefäße der späten Latènezeit als Importe aus der keltischen Welt betrachtet ⁶⁰⁻⁶². In der Siedlung von Grădiştea de Munte – Feţele Albe wurde eine kammstrichverzierte *Graphittonsitula* entdeckt ⁶⁴. In Pecica aber ein dakisches Tiegelformgefäß ⁶⁵. Beide wurden ganz bestimmt in Dakien hergestellt. Deswegen kann man behaupten, daß auch während der Spät-Latènezeit Rohgraphit importiert wurde.

IV. Verwendung der Graphittonkeramik

Die Eigentümlichkeiten der Graphittonkeramik weisen auf ihre Verwendung als Haushaltskeramik hin ⁶⁶. I. Némethi ⁷⁰ zeigt, daß solche Gefäße nur für feste Produkte und nicht für Flüssigkeiten geeignet sind (siehe die Form und den weiten Mund). Wahrscheinlich wurden sie auch als Salzspeicher gebraucht ⁷¹⁻⁷².

Der Fragment von Sucidava-Celei wurde als Glätter für andere Gefäße benützt ⁸¹.

Durchbohrte Scheiben aus Graphittonscherben können als Spinnwirtel betrachtet werden ⁸³. Manchmal sind die Löcher so klein, daß die Verwendung dieser Objekte unbestimmbar ist.

V. Gefäßreparatur

Manche Gefäße wurden mit Eisen-, Bronze- oder Bleiklammern repariert. Auf einem Fragment von Berveni sind noch Eisenklammerreste zu sehen. Ein Gefäß aus der Siedlung von Costeşti – „La Curţi“ wurde auch mit Eisenklammern ausgebessert ⁸⁹.

VI. In Rumänien wurde Graphittonkeramik in den Gebieten entdeckt, wo sich Kelten – oder wo sie sich vermutlich niedergelassen haben – während der LT B–C Zeit niedergelassen haben.

Während der LT D hat sich die politische Macht der Daken verstärkt ⁹³. Sie gipfelte mit Burebista's Sieg über die Bojen und Taurisken ⁹⁴. Aber die wirtschaftliche Beziehungen Dakiens mit Mitteleuropa haben sich erhalten. Ein Argument dafür ist der Rohgraphitimport in der LT D Periode.